

Kısık
f25

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

M. HAMDİ YAZIR'DA KELÂMÎ PROBLEMLER

Yrd. Dç. Dr. Ahmet AKBULUT

Hamdi Yazır gibi, dinî ilimlerin yanında felsefi meselelere ve diğer ilimlere vakıf çok yönlü bir âlimin, kelâm problemleri konusundaki görüşlerini, genel olarak da olsa, değerlendirmenin zorluğu ortadadır. Bununla birlikte, onun diğer filozof ve fikir adamları için uyguladığı yöntem bize de yol göstermektedir. O, hiç bir ilim adamı hakkında ön fikir sahibi değildir. "Bir fikrinden dolayı tenkid ettiği bir fikir adamını, biraz sonra başka bir fikrinden dolayı tasvip ve takdir"⁽¹⁾ etmekteydi. Onun bu metodunu, kelâm problemlerine yaklaşımını ortaya koymaya çalışırken, kendisi hakkında da uygulamayı deneyeceğiz.

Hamdi Yazır'ın kelâm meseleleri hakkındaki görüşlerini, Fransızca'dan terceme ettiği "Metalib ve Mezahib" adlı esere yazdığı önsöze ve bu esere ilâve ettiği, en az bu eser kadar kıymetli dipnotlara, dokuz ciltlik "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirine dayanarak ele almaya çalışacağız. Bana göre, onun tefsiri hem rivayet hem de dirayet tefsiridir. Fakat Yazır'ın dirayete dayalı yorumları, rivâyete dayalı yorumlarından daha tutarlıdır. Hz. Yakub'un Tefsirinde çağdaş ilmin verilerinden de yararlanarak çeşitli izahlarda bulunmuştur. Ona göre, ilmin gelişmesi, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Meselâ: Yusûf Sûresinin 94. âyetinin tefsirinde, Hz. Yakub'un Hz. Yusûf'un kokusunu almasını "telepati"ye benzetmiştir.⁽²⁾ Bununla da kalmamış, olayın meydana gelmesini, kokunun uzaklardan algılanmasını sağlayan gizli bir kanunun olabileceğine işaret ettiğini belirterek, bu konuda ilmî araştırmaların yapılmasını dahi önermiştir.⁽³⁾

Allah'ın varlığı ve birliği meselesi

Yazır'a göre, âlemde hareket eden her şey, kendi haricinde bir tazyik ve te'sire bağlıdır. "Hiç birinin illeti kendisinde değildir." Bundan dolayı, âlem makinasının yaratıcısı ve hareket ettiricisi, tabiatı âlemin kendisinde değil, dışındadır.⁽⁴⁾ Leibniz'in "monadı" âlemin içinde saymayıp, bundan

(1) Bolay, Bir Filozof Müfessir M. Hamdi Yazır. 31b

(2) Yazır, Hak Dini, 4/2919.

(3) Yazır, Hak Dini, 4/2922.

(4) Yazır, Hak Dini, 4/2949.

Allah'ın varlığı neticesine ulaşması da İslâm Kelâmcıları mantığının Batı Felsefesince kabul edilmesidir.⁽⁵⁾ “Yokluk varlığa illet olamaz, hiçten hiç bir şey husule gelmez. Ya'ni ma'dum iken mevcut olan eşya kendilerindeki o yokluktan yine kendi kendilerine değil, behemehal mevcut bir mucidin tesiri icadıyla vücuda gelir.”⁽⁶⁾ Maddede asıl olan atalettir. Ona hareketi veren ise Allah'tır.⁽⁷⁾

Kâinata cari olan “tahavvül veya tekâmül”ün de Allah'ın varlığının delillerinden olduğunu belirten Yazır; “her hangi bir şeyin gerek lâhzadan lâhzaya ve gerekse milyarlarca seneden sonra uğradığı tahavvül veya tekâmülü tabiata isnad etmek, tabiat kendini değiştirdi demektir. Bu ise, tabiat farzedilenin tabiat olmadığını i'tirafır”⁽⁸⁾ görüşündedir. Âlemin nizamında tam bir kemâl olmadığını ileri sürerek, bunun yaratıcının mükemmelliğine delâlet edemeyeceğini iddia eden bazı düşünürlere de “Galetatı tabiat denilen şeyler de tabiat fikrinin aleyhine olarak Sanı'nın faili muhtar olduğunu isbat eyler, yoksa tabiat nasıl değişebilirdi?” şeklinde cevap vermektedir.⁽⁹⁾ Yazır bu konudaki sorusunu şöyle sürdürmektedir: “Zaten, kâinatın teşekkülünü iradeden başka bir mebdede arayanlar hep ıztrab içindedirler... irâde olmasa, her şey rasgele olsa, ilk varoluş nasıl mümkün olurdu?”⁽¹⁰⁾ Ona göre, “Allah'ın fiilinde ilim ve irâde birlikte olmakla beraber, yaratışın illeti ilimde değil, irâdededir.”⁽¹¹⁾ Bu, önemli bir tesbittir.

Görülüyor ki, Hamdi Yazır bu görüşü ile, âlemin ezeli olduğunu savunan bazı müslüman filozofların, Allah'ın âlemden zaman bakımından değil, zat bakımından önce olduğu yolundaki görüşlerine de, Allah'ın İrâde sıfatını öne çıkartarak; klasik kelâm âlimlerimizde göremediğimiz tutarlı bir cevap vermiştir.

“Allah'ın Birliği”nin ortaya konmasında, Batı felsefesine çok güvenen Yazır, felsefe İslâm'ın dışında bütün dinlerde haram olabilir, fakat müşlûmanlar için gereklidir,⁽¹²⁾ görüşündedir. Ona göre, “Garp metafizik felsefesi ulûhiyet bahsinde, pek ciddi bir yola girmiş ve Allah'ın birliğinde şüphesi kalmamıştır.”⁽¹³⁾ “Bugünkü Hıristiyanlık şirkin bir tekâmülünden ibaret kalmış ve fakat felsefe bununla barışmayarak, şuûrî veya gayri şuûrî bir halde, İslâm akidesine hizmet edip dur-

(5) Yazır, Metalib ve Mezahib, 164. dipnot.

(6) Yazır, Hak Dini, 1/67.

(7) Yazır, Hak Dini, 4/2949.

(8) Yazır, Hak Dini, 4/2953.

(9) Yazır, Hak Dini, 4/2959.

(10) Yazır, Metalib, 93. dipnot.

(11) Yazır, Metalib, 365. dipnot.

(12) Yazır, Metalib, Önsöz, LII.

(13) Yazır, Metalib, Önsöz, XXXVII.

muştur.”⁽¹⁴⁾ İlimler, Allah'ın birliğine varmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar.⁽¹⁵⁾ Çünkü “İlimler insanlar tarafından konulmaz, keşfedilir.”⁽¹⁶⁾ Kâinatta cari olan kanunlar da apaçık tevhidi ortaya koyduğu için, “İlim Tevhide mühnasır” kalmaktadır.⁽¹⁷⁾

Kâinatta mevcut olan kanunların, aynı zamanda Allah'ın kudretine de delâlet ettiğini belirten Yazır, ruhun cisme, cismin ruha etki etmesinin ise, “ancak tevhide iltica ile” anlaşılabilirliğini, söylemektedir.⁽¹⁸⁾ Ona göre, eğer âlemdede, varlığın hepsinin üzerinde hâkim olan Tek Allah olmasaydı, iki zıt şeyin bir araya gelme ihtimali de olmazdı.

Yazır, “teslisi” kabul etmelerinden dolayı Hıristiyanların tevhidten uzaklaştıklarını açıklamaktadır. Bu görüşünü, gerek Metalib ve Mezahib'e yaptığı ilâvelerde, gerekse Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinde sık sık vurgulamakta ve teslis inancı hakkında geniş bilgiler vermektedir. Ona göre, “Nesâra teslis ile Allah üçtür demiyor, ilâh üçtür diyor ve Allah'ı bu üçün üçüncüsü addediyor. Ya'ni üç ilâhın üçünü de saymadan “Allah” demiş olmuyor”⁽¹⁹⁾ “Demek ki, Hıristiyanlığın ilâhı, Baba-Oğul, Ruhulkudüs denilen üç kişiden kurulu bir ilâh ailesi oluyor... Her biri bir ilâh ve üçü birden yine bir ilâh sayılabiliyor.”⁽²⁰⁾ Bundan dolayı, “Teslisi Nesâra hem üç, hem birdir.”⁽²¹⁾ Gerçekte Hıristiyan Teslisinin “böyle biri şirk, biri tevhid görünen iki yüzü vardır ki, hakikatte ikisi de şirktir.”⁽²²⁾ Görülüyor ki, Hamdi Yazır, teslis akidesini benimseyen hıristiyanların müşrik olduklarını açıklamaktadır. Ona göre, akli imân her şeyden önce teslisi reddetmektedir.⁽²³⁾ “Hakikatte akıl teslisi anlamıyor değil, çelişme bularak iptal ediyor.”⁽²⁴⁾ Hıristiyanların imân ile aklı uzlaştıramamalarının sebebi de “imânın akla zıt olmasından değil, imân edilmek istenilen Hıristiyanlık akidelerinin akla zıt düşmesindedir.”⁽²⁵⁾

Hıristiyanların ilâhlarından biri olan İsa'nın kendisi “hâdis” iken, yani sonradan meydana gelmişken, ilâh sayıldığına ve üç esasdan biri olduğuna dikkat çeken Yazır, “ demek ki, Hz. Mesih'in zuhuruna kadar üç ilâh tam değilmiş”, görüşünü ileri sürerek, Hıristiyanlıkta “üçü basit

-
- (14) Yazır, Metalib, Önsöz, XLII.
 (15) Yazır, Metalib, Önsöz, XXXVII.
 (16) Yazır, Metalib, Önsöz, XXXVI.
 (17) Yazır, Metalib, Önsöz, XXXVII.
 (18) Yazır, Hak Dini, 4/2970.
 (19) Yazır, Hak Dini, 3/1174.
 (20) Yazır, Metalib, 276. dipnot.
 (21) Yazır, Hak Dini, 3/1775.
 (22) Yazır, Hak Dini, 3/1777.
 (23) Yazır, Metalib, 37. dipnot.
 (24) Yazır, Metalib, 36. dipnot.
 (25) Yazır, Metalib, 38. dipnot.

ve biri bunlardan oluşmuş dört somut ilâh” bulunduğunu belirtmektedir.⁽²⁶⁾ Ona göre “asıl mesele, üç zattan aynı hüviyette bir zat tasavvurundadır ki, aklen muhal olmak işte buradadır”⁽²⁷⁾

Yazır'a göre, Hıristiyanlık Baba-Oğul görüşünü kabul etmekle, yaratma hakkında verilen izahların bir kısmını “doğurtma” kaidesine bağlayarak te'vil etmiştir. “Bundan dolayı, Hıristiyanlığın ilâhı tek ilâh olmadığı gibi, tam yaratıcı da olmamış oluyor. Yaratma prensibi, bugünkü dinler arasında yalnız İslâm'da kesin olarak bulunmaktadır.”⁽²⁸⁾ Yokluğun varlığa illet olması mümkün değildir.” Hakiki illet, ma'lûlünün müsavisi olamaz. Bir fark ve fazlı haiz olmak zaruridir. İlet ma'lûlüne kendinden bir şey vermez, onda eserini halkeder.”⁽²⁹⁾ Allah ile mahlukat arasındaki ilişki yaratan-yaratılan ilişkisidir. Yaratmanın illeti de Allah'ın ilmi değil, irâdesidir.⁽³⁰⁾ Yokluk irâdeye muhtaç da değildir. “İrâdeye muhtaç olan, yoktan var edilen ile var iken yok edilendir. Mümkün olan şeylerin ancak var olmaları, var eden bir sebebe bağlıdır. Yoklukları için bir sebebin bulunmaması kâfidir. Bundan dolayı, var etme irâdesinin onlara taalluk etmemesi yoklukları için yeterlidir.”⁽³¹⁾ “Âlem yoktan yaratılmıştır demek, yokluk, âlemin varlığından daha evvel vardır” demektir.⁽³²⁾

Ona göre, “Yaratma” fiili ezeldir. “Halk mefhumu ile çelişen, halkın ezeli olması değil, mahlukun ezeli olmasıdır.”⁽³³⁾ O, bu konuda Maturidi Ekolünün görüşünü benimsemiştir. Bunun yanında, Eş'ariler gibi düşünmenin de mümkün olduğunu, Allah'ın fiilinin ezeli olmayabileceğini, Allah'ın yaratma fiilinin “Yarattığı ile birlikte meydana” gelebileceğini de ifade etmektedir.⁽³⁴⁾ Görülüyor ki, Hamdi Yazır, benimsemediği görüşlerin de ma'kul ve tutarlı olduğunu açıklamaktan çekinmemektedir. Onun bu ilmi tavrını çok az ilim adamında görebiliriz.

Allah âlemi yaratmadan önce, ne yapıyordu? Bu soruyu Yazır şöyle cevaplandırmaktadır: “Henüz bir şey yapmıyordu, demekte ne akıl ne de nakil bakımından mahzûr vardır, sadece zaruret vardır” Bu karşılığın Rahman Süresinin 29. âyetine aykırı değil midir? sorusuna ise, “bu âyet, “yevm-gün” lafzı kelimesiyle, zamanların, yani âlemlerin yaratılmasından

-
- (26) Yazır, Metalib, 276. dipnot.
 (27) Yazır, Metalib, 277. dipnot.
 (28) Yazır, Metalib, 267. dipnot.
 (29) Yazır, Hak Dini, 3/1992.
 (30) Yazır, Metalib, 365. dipnot.
 (31) Yazır, Metalib, 270. dipnot.
 (32) Yazır, Metalib, 269. dipnot.
 (33) Yazır, Metalib, 269. dipnot.
 (34) Yazır, Metalib, 269. dipnot.

itibaren Allah'ın hadiseler ve yapılar içinde olduğunu gösterir" cevabının verilebileceğini belirtmektedir.⁽³⁵⁾ Görülüyor ki, Hamdi Yazır Allah'ın İrade sıfatını önce çıkararak, bu sıfatı ihmal eden felsefecilerin ve söz konusu sıfatın işlevine gerekli ağırlığı vermeyen kelâmcıların çıkmazlarını aşmıştır.

Vahdeti Vücûd ismi altında gizlenen bir batıl felsefenin dine büyük zarar verdiğini belirten Hamdi Yazır, "Allah'tan başka ilâh yoktur" un yerine "Allah'tan başka varlık yoktur" ifadesinin kullanılmayacağını söylemektedir. Ancak ma'rifet alanında önemli mesafeler almış insanların, "varlıkları mümkün olanlar, haddi zatında yokturlar, vücudu vacip olandan başka hakiki varlık yoktur"⁽³⁶⁾ anlamında bu ifadeyi kullanabileceklerini de ileri sürmektedir. Ona göre, "Allah'tan başka mevcûd yoktur," demekle "her mevcûd Allah'dır" demek arasında pek büyük fark vardır. Evvelkisi tevhidi mahz olabilir, lakin ikincisi şirki mahzdir."⁽³⁷⁾ Vahdet-i vücûd anlayışını eleştirmesine rağmen, Yazır'ın, sözkonusu anlayışı böyle yorumlaması, bu düşünceye karşı yumuşak tavır takındığını ortaya koymaktadır. İttihad ve hulul nazariyelerine ise şiddetle karşı çıkmaktadır.⁽³⁸⁾ Halbuki vahdet-i vücûd nazariyesi ile hulul ve ittihad fazaiyeleri arasında, mahiyetleri itibariyle büyük farkın olmadığını görmesi gerekirdi. Eğer Allah'tan başka mevcûd yoksa, Allah'ın yaratmasının da bir anlamı olmayacaktır. Bu netice ise Kur'ânî anlayışı tamamen zıddır.

Yazır'a göre, "Enelhak" diyenler, vicdan ile vücûdu karıştırmışlardır. Allah'a vücûd olarak değil, vicdan olarak varılabileceğinin farkında olmamışlardır.⁽³⁹⁾ Kaldı ki, enelhak ifadesi bir maceradan başka bir şey değildir.⁽⁴⁰⁾ O, İbn Rüşd ile çağdaşı Muhyiddin Arabî'nin karıştırıldığına dikkat çekerek, İbn Rüşd'ün vahdet-i vücûdçu olmadığını belirtmektedir.⁽⁴¹⁾

İman

Meselesi

Yazır'a göre, "imanın makbul olması hâzır ve meşhude değil, gayb-ü istikbale taalluk etmesinde, iyânî değil, bürhanî olmasında ve istiklal için bir hayır kesbine imkân bulunacak kadar mukaddem bulunmasındadır. Olacak olmağa başladıktan sonra inanmakta fâide yoktur"⁽⁴²⁾ İmân etmek de yetmez.Doğruya imân etmek

(35) Yazır, Metalib, 271. dipnot.

(36) Yazır, Hak Dini, 1/576.

(37) Yazır, Hak Dini, 1/575-576. Hamdi Yazır, vahdeti vücûd anlayışı ile hıristiyanlığın teslis akidesi arasında ilişki kurarak, bu nazariyenin "esasen hıristiyanlığın teslis davasına" daha uygun olduğunu da ifade etmiştir. (Bkz.: Yazır, Metalib, 301. dipnot).

(38) Yazır, Hak Dini, 1/577.

(39) Yazır, Hak Dini, Önsöz, 2/XII, Metalib, Önsöz, XXVI.

(40) Yazır, Metalib, 178. dipnot.

(41) Yazır, Metalib, 301. dipnot.

(42) Yazır, Hak Dini, 3/2105

lâzımdır. Lügaten imân denebilecek bir çok tasdikler vardır ki, bunlar küfürdür⁽⁴³⁾. Küfürden kurtulmanın yolu ise akli devreye sokmaktır. İmân edilecek esasların akla aykırı olmaları mümkün değildir. Zira, "biz delilsiz olan gaybe değil, delili olan gaybî ma'kule imân ediyoruz"⁽⁴⁴⁾.

Müslüman âlimlerin bir çoğunun, akıl ile nakil çatışırorsa hangisinin tercih edilmesi gerektiği yolunda değişik görüşler belirtirlerken, Yazır'ın imânda da akla uygunluğu araması önemli bir hususdur. O, akıl ile naklin çatışamayacağını şöyle açıklamaktadır: "*Hiç şüphe yok ki, nakli anlayacak olan da akıldır. Binaenaleyh akıl ve dirâyet nazarından iskat edildiği anda ne akıl kalır ne de nakil*"⁽⁴⁵⁾. Bundan dolayı, Kur'ân'da akla çok önem verilmiştir. Kur'ân akli değil, aklın kullanılmasını eleştirmektedir. "*İslâm'da imân ile aklın çatışması görülmemiştir*"⁽⁴⁶⁾. Onun bu görüşlerine biz de yürekten katılıyoruz.

Mu'tezilenin, iman ile küfür arasında bir mertebe kabul etmesini reddeden Yazır: "*İmân ile küfür sade zıt değil, mütenakızdırlar ne içtima ederler ne de irtifa, arada vasıta, menzile beynelmenziletayn yoktur. Bir insan ya kâfirdir ya mü'min, fasık da fıkına göre bunlardan biridir*" görüşündedir⁽⁴⁷⁾. Ona göre, imânda "*kemiyet itibariyle değil, ancak keyfiyet itibariyle bir ziyâde ve noksan mülâhaza olunabilir*"⁽⁴⁸⁾ ve "*mü'minlerin de imânda dereceleri mütefâvittir*"⁽⁴⁹⁾ "*Amelin vücûbuna imân ile o amelî yapmak bile birbirinden farklıdır. Müslüman amel ettiği için mü'min olacak değil, imân ettiği için amel edecektir*"⁽⁵⁰⁾ ve "*imân, bir mü'mini kâfire karşı on kattan fazla büyülden bir kuvvettir.*"⁽⁵¹⁾

İmân, mü'mine büyük güç verdiği göre, mü'minlerin kâfirlere yenilmesi nasıl izah olunabilir? Bu soruyu, Âl-i İmrân sûresinin 141. âyetinin tefsirinde Yazır şöyle cevaplandırmaktadır: "*Herhangi bir zamanda kâfirlerin bir zafer günü görmüş olmaları bir nev'i imân ile âlâkadardır. Meselâ kâfirlerin batıla imânlarının kuvveti, mü'minlerin hakka imânlarının kuvveti ile mukayese edildiği zaman, kâfirin batıla olan imânında daha ziyâde bir şiddet ve kuvvet varsa, o kâfirler o mü'minlere galebe edebilirler ki, bu galebe bâtılın hakka galebesi değil; mü'menün bihten kat'ı nazarla, bir imânın diğer imâna galebesi demektir*"⁽⁵²⁾. Yani, imânın kuvveti, inanılanların güçleriyle

(43) Yazır, Hak Dini, 1/180

(44) Yazır Hak Dini, 1/174

(45) Yazır, Hak Dini, 4/2238

(46) Yazır Metâlib, 39. Dipnot

(47) Yazır, Hak Dini, 1/208. Ayrıca bkz: Hak Dini, 1/282-283

(48) Yazır, Hak Dini, 4/2649

(49) Yazır, Hak Dini, 2/835. Mütefavit: birbirinden farklı

(50) Yazır, Hak Dini, 1/185

(51) Yazır, Hak Dini, 4/2430

(52) Yazır, Hak Dini, 2/1183

değil, inananların inandıkları şeyle bağlılıkları ile ölçülmektedir. Görülüyor ki, bu izah şekli hem orjinal hem de tutarlıdır.

Yazır'a göre, melekler Allah'ın takip kuvvetleridir⁽⁵³⁾. *"Emr-i ilâhi ile insanların hizmetine müvekkel melekler var fakat hiçbir insan meleklere hizmet ile memur değildir"*⁽⁵⁴⁾. Bu, insanın değerini ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Peygamberlik Meselesi Hamdi Yazır'a göre, "Hak Dininin menşei peygamberliktir"⁽⁵⁵⁾. İnsanlardan bazılarına peygamberlik verilmesi *"kesbî değil, vehbîdir"*⁽⁵⁶⁾. *"Birer beşer olan peygamberlerin ilâh mertebesine çıkarılması da mantık dışıdır. Peygamberlerin hiçbiri din vazetmemiş, sadece kendilerine vahyolunanları nakil ve tebliğ etmişlerdir"*⁽⁵⁷⁾. *"Bir peygambere küfretmek, peygamberliğe küfretmektir. Peygamberliğe küfretmek bütün peygamberlere küfretmektir ve bütün peygamberlere küfretmek ise Allah'a küfretmektir"*⁽⁵⁸⁾.

Ona göre, *"Rasûl denildiği zaman da bir vekil değil, ancak nakil-ı kelâm bir emir kulu anlamalıdır"*⁽⁵⁹⁾. *"Muhammed'e dahi sırf Allah'ın bir Rasûlü, bir elçisi, bir me'muru, hidâyet ve evâmîr-i ilâhiyenin bir mübelliği olduğu haysiyetten ve mahza Allah için ittiba ve itâat eylemektir"*⁽⁶⁰⁾. *"Rasûle itaat, asîle itaattır."* *"Bunun için her kim Allah'ın Rasûlüne itaat ederse Allah'a itâat etmiş olur"*⁽⁶¹⁾. *"Allah ile muharebe ne aklen, ne de şer'an mümkün olmadı"*⁽⁶²⁾ halde, Kur'an'da **"Allah ve Rasûlü ile muharebe edenler"** ifadesinin kullanılmasını, elçilik olgusunun vurgulanması olarak anlamak lazımdır. *"Sefir ancak mürsiline da'vet eder"*⁽⁶³⁾.

Peygamberlerden birini kabul etmeyen insanın kâfir olduğunu belirten Yazır, Nisâ sûresinin 150. âyetinin tefsirinde şu izahda bulunmaktadır: *"Bu âyetten anlaşılıyor ki, kâfir başlıca üç kısımdır. Birisi ne Allah, ne de peygamber tanımayan, hiçbirine imân etmeyenler; ikincisi tymânda Allah ile peygamberi tefrik edenler, yani Allah'a imân iddiasında bulunup da Allah'ın gönderdiği Rasûllere inanmayanlar, üçüncüsü peygamberlerin bazısını tanıyıp da bazısını tanımayanlardır ki, ehl-i kitaptan Yehûd ve Nesâra bu kısımdandır"*⁽⁶⁴⁾.

(53) Yazır, Hak Dini, 4/2964

(54) Yazır, Hak Dini, 4/2936

(55) Yazır, Metalib, Önsöz, XLI

(56) Yazır, Hak Dini, 5/3085

(57) Yazır, Hak Dini, Önsöz, 3/XI

(58) Yazır, Hak Dini, 3/1508-1509

(59) Yazır, Hak Dini, 3/1538

(60) Yazır, Hak Dini, 2/1077

(61) Yazır, Hak Dini, 2/1399

(62) Yazır, Hak Dini, 3/1662

(63) Yazır, Hak Dini, 2/1144. Ayrıca bkz: Hak Dini, 2/1077

(64) Yazır, Hak Dini, 3/1507-1508

Hıristiyan gruplarının, Hz.Peygamber'in çok evlenmesini dillerine doladıklarını, "Eğer Muhammed peygamber olsa idi, böyle kadınlarla meşgul olup evlâd ve iyal ile uğraşır mı idi?" Yahya ve İsa Peygamberler gibi kadınlardan uzak durması gerekirdi, dediklerini belirten Hamdi Yazır, onların sözkonusu iddialarını şöyle çürütmektedir: Yahya ve İsa (A.S.)'dan önce gelen ve hıristiyanların da peygamberliklerini kabul ettikleri peygamberlerin; meselâ Musa, İbrahim,Nuh ve Adem'in evlendiklerini Tevrat ve İncil de bildirmektedir. Görülüyor ki, bu iddia bizzat "*Hıristiyanlığı kökünden inkâr etmektir*"⁽⁶⁵⁾. Hatta o, cevabını biraz daha genişleterek şu biçimde sürdürmektedir; Ahdi ceditte zikredilen "peygamberlerin çoğu bir değil, müteaddit ve hatta Davud (A.S.) gibi bazıları yüze kadar zevcelerle"⁽⁶⁶⁾ evlenmişlerdir. O halde, Hz.Peygamber'in çok evliliğini gerekçe göstererek, onun peygamberliğine karşı çıkmanız, inandığınız hıristiyanlık açısından da tutarlı değildir.

Peygamberlik meselesi, felsefenin konularından biri olmalıdır diyen Hamdi Yazır, "*Allah'ın varlığı bir felsefe bahsi olunca peygamberlik neye olmasın?*"⁽⁶⁷⁾ şeklinde düşünmektedir. Ona göre felsefe, peygamberlik konusuna İbn Sinâ'nın yaptığı gibi, "peygamberlik mümkün müdür? Mümkün ise vaki olmuş mudur?"⁽⁶⁸⁾ soruları ile başlamalıdır. Bu meselenin felsefeye girmesinden İslâm dini kazançlı çıkacak ve felsefe İslâm akidesine hizmet edecektir⁽⁶⁹⁾. Zaten, "Hıristiyanlıkta peygamberlik ile Allah'ın birbirine girmiş olmasından dolayı, Batı felsefesi Hıristiyanlığın karşısında yer almıştır"⁽⁷⁰⁾. Yazır'ın peygamberlik meselesine bakış açısını, ünlü filozof Sokrat hakkındaki değerlendirmesi, açık olarak ortaya koyacak niteliktedir. Ona göre, "*Sokrat'ta bazı peygamberlik hususiyetleri olduğu rivayet edilmektedir. Ona, bir peygamber gibi bakmakta bir mahzûr da yoktur*"⁽⁷¹⁾. Ayrıca, Yazır, Zülkarneyn'in Büyük İskender olup olmadığını da Kur'an açısından değil, tarih açısından tartışmaktadır⁽⁷²⁾.

Geleneksel anlayışımızdan kaynaklanan ve Kur'ânî dayanağı olmayan bazı hususlarda, Yazır'ın da klasik kültür doğrultusunda düşündüğü görülmektedir. Meselâ: O, müslüman mutasavvıfların, âlemin, Hz.Muhammed'in nurundan yaratıldığını ileri sürdüklerini, bu görüşlerini de Hz. Peygamber'e isnad edilen "**Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur**" hadisine dayandırdıklarını belirterek, bunu Hz. Mu-

(65) Yazır, Hak Dini, 4/300

(66) Yazır, Hak Dini, 4/300

(67) Yazır, Metalib, Önsöz XXXIX

(68) Yazır, Metalib, Önsöz, XXXVIII

(69) Yazır, Metalib, Önsöz XLII. Bolay, Bir Filozof Müfessir, 22,26

(70) Yazır, Metalib, Önsöz XL

(71) Yazır Metalib, 237. dipnot

(72) Yazır, Hak Dini, 5/3274-3279

hammed'in, peygamberlerin en mükemmeli olduğunun delili olarak göstermektedir. Söz konusu hadisin mânasının doğruluğunu ileri sürmekte ve şöyle demektedir: "*Demek ki, yaratılışın gayesi, en son peygamberin ve tevhid dini olan İslâm'ın zuhurudur*"⁽⁷³⁾. Yazır'ın bu görüşü, Fransız filozofu Malbranche'ın görüşüne benzemektedir. Malbranche da yaratılışın amacının Hz. İsa'nın dünyaya gelmesi olduğunu iddia etmişti. Görülüyor ki, düşünürümüz Yazır da peygamberler arası rekabete katılmaktadır. Halbuki bu anlayış, bizzat kendi görüşleri ile bağdaşmamaktadır. Çünkü O, Allah'ın fillerinde gayenin illet olmasının caiz olamayacağını belirtmişti⁽⁷⁴⁾.

"*Sünneti İlahiyede bütün peygamberle ehli kurâdan, yani medenî olan ricalden gelmiştir*"⁽⁷⁵⁾ diyen Yazır, Yûsûf sûresinin 109. âyetinin tefsirinde de peygamberlerin erkeklerden seçildiğini ileri sürmektedir⁽⁷⁶⁾. Ona göre peygamberler masumdur ve masum fitrat üzere yaratılmışlardır. Ayrıca, insan için Allah'a hiç isyan etmemenin mümkün olamayacağını da belirterek, bunun "*enbiya gibi fitratı masume üzere yaratılmış olanlardan maadası için ve hatta onlar için bile gayri mümkündür*"⁽⁷⁷⁾ görüşündedir. Muhammed sûresinin 19. âyetinin tefsirinde, bu âyetin Hz. Peygamber'e hitap ettiğine dikkat çekmekte ve söz konusu âyeti, "*hem kendi günahın için mağfret iste hem de mü'minin ve mü'minat için*"⁽⁷⁸⁾ şeklinde terceme etmektedir. Görülüyor ki, düşünürümüz hem peygamberlerin ma'sum olduklarını, hem de isyan etmemelerinin mümkün olmadığını söylüyor ki bu bir çelişkidir. Öyle zannediyoruz ki, bu hususta klasik anlayışa bağlı kalma endişesi Hamdi Yazır'ı tenakuza düşürmüştür.

Yazır'ın mu'cize konusunda da klasik yaklaşıma bağlı kaldığını görüyoruz. Ona göre, "*Peygamber'i Zîşan Efendimiz'in mucizeleri çoktur. Fakat maddî ve zamanî olan mu'cizelerin kuvveti ve faidesi umûmî değildir. Onun kuvveti, bulunduğu zaman ve muhite münhasır kalır, sonradan işitenler bu gayri ma'kul diye inkâr da edebilirler. Nitekim öyle de oluyor. Bir de beşeriyetin dinden istifadesi asıl harikalara sarılmak değil, sünnetullahı, kavanini müstemirre ve ma'kuleye sarılmaktır.*"⁽⁷⁹⁾ Akli mu'cizeler, hisse hitap eden mu'cizelerden daha önemlidir. "*Zira asıl da'va ma'kul olan tevhiddir.*"⁽⁸⁰⁾ Bundan dolayı da mu'cizenin en önemlisi

(73) Yazır, Metalib, 345-346. dipnot

(74) Yazır, Metalib, 355 dipnot

(75) Yazır, Hak Dini, 4/2937

(76) Yazır, Hak Dini, 4/2934

(77) Yazır, Hak Dini, 2/1152. Ayrıca bkz: Hak Dini, 6/4406-4407

(78) Yazır, Hak Dini, 6/4389

(79) Yazır, Hak Dini, 1/267. En'am-35 de, mu'cize konusunda peygamber uyarılmakta ve Kasas-48 de mu'cize isteği reddedilmektedir.

(80) Yazır, Hak Dini, 4/2791

"*edebî, aklî ve ilmî kaymeti haiz olan mu'cizedir. Bu mu'cize ise Kur'ân'dır.*"⁽⁸¹⁾ Bildiğim kadarıyla, Kur'ân'ın mu'cizeliği konusunda, müslümanlar arasında ihtilaf yoktur. Ancak ihtilâf, Kur'ân'ın dışında, Hz. Peygamber'in mu'cizesinin olup-olmadığındadır. Geleneksel kültürde, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın dışında da bir çok mu'cizesi olduğu ileri sürülmektedir. Yazır da bu görüşü benimsemiş olmalı ki, ilgisi olmadığı halde, Kamer sûresinin birinci âyetini delil getirerek, "Peygamberin en parlak mu'cizatından olan İnşikaki Kamer mu'cizesi vaki' oldu"⁽⁸²⁾ demektedir ve buna gerekçe olarak da hadis ve tefsir kitaplarındaki rivâyetleri göstermektedir⁽⁸³⁾. Ona göre, bu âyete "Kıyâmet"e yakın Ay'ın yarılacağı mânâsını vermek doğru değildir. Gerçi Kur'ân'da mazinin müzari mânâsına kullanıldığı yerler çoktur. Fakat sözkonusu âyette müzari anlamına kullanılmamıştır⁽⁸⁴⁾. "*Kamer'in yarılması haddi zatında mümkünattandır, haberi sadık ile vukuu haber verilince inanmamağa sebep yoktur. Mütevatır olan Kur'ân onu isbat için en kuvvetli delil iken başkaca tevatür aramağa da hacet yoktur.*"⁽⁸⁵⁾ Kaldı ki, Hz. Peygamber zamanında Ay'ın yarıldığına dair icma' vardır⁽⁸⁶⁾. İbn Sinâ'nın bu "İnşikaki Kamer" mu'cizesini kabul etmemesi de yanlıştır⁽⁸⁷⁾.

Kur'ân Meselesi

Yazır'a göre, "*Kur'an ne bir fen kitabı ne de bir şiir dirvanıdır.*"⁽⁸⁸⁾ Onun "hem nazmı hem mânâsı"⁽⁸⁹⁾ Peygamberimize indirilmiştir. Kur'ân, Allah tarafından gönderilmiş "bir kitap olduğunu kendinden başka hiçbir delile muhtaç olmayacak surette bizzat kendi mevcudiyetiyle isbata kâfi bir kitaptır"⁽⁹⁰⁾. Kur'ân'ın muhatabı tüm insanlardır. "*Yani bu kitabın mazmunu mü'minlere münhasır zanedilmemelidir.*"⁽⁹¹⁾ "*Kur'ân'ın hükmünden hariç kalabilecek hiç kimse tasavvur edilemez. Şu kadar ki, bu hüküm lehine olmaz da aleyhine olur.*"⁽⁹²⁾ Kur'ân, hakkın ölçüsüdür. "*Ma'ruf ve münkeri hablullah (Kur'ân)dan başka mi'yar ile ölçmeğe kalkmak hevaya ve nefsanî arzulara tabi olmaktır ki bu da tefrika ihdas eylemektir.*"⁽⁹³⁾ İnsanlar Kur'ân'a gittikçe birleşirler. Onu bütün insanlığa tebliğ etmek lazımdır. "*Kur'ân'ın baliğ (tebliğ) olmadığı, kulaklarına irişmediği kimseler muahaze olunmazlar.*"⁽⁹⁴⁾.

(81) Yazır, Hak Dini, 1/267

(82) Yazır, Hak Dini, 7/4621 Ayrıca, bkz: Hak Dini, 7/4624,4632,4636.

(83) Yazır, Hak Dini, 7/4622-4625.

(84) Yazır, Hak Dini, 7/4625

(85) Yazır, Hak Dini, 7/4625

(86) Yazır, Hak Dini, 7/4626,4636,4637.

(87) Yazır, Hak Dini, 7/4630-4631

(88) Yazır, Metalib, Önsöz, XLIV

(89) Yazır, Hak Dini, 1/163

(90) Yazır, Hak Dini, 4/2843

(91) Yazır, Hak Dini, 3/2121

(92) Yazır, Hak Dini, 3/2122

(93) Yazır, Hak Dini, 2/1155

(94) Yazır, Hak Dini, 3/1895

Görülüyor ki, Hamdi Yazır, Kur'an'ın mesajının kendilerine ulaşmadığı kimselerin, bu mesajdan sorumlu olmadığını belirtmektedir.

Kur'an konusunda değinmek istediğimiz ve kelâm açısından önemli gördüğümüz bir husus da "nesh meselesi"dir. Bu meselenin yanlış ortaya konmasından dolayı, Kur'an'ın Kur'anlığını zedeleyecek anlayışın, bazı müslüman âlimlerce benimsenebilmesi olgusudur. Nesh konusunda, Hamdi Yazır'ın geleneksel anlayışın etkisinde kaldığını görmekteyiz. O, Nisa sûresinin 82. âyetinin tefsirinde; Kur'an'da neshin olduğunu ortaya koymak için didinip durmuştur. Ona göre, Tevrat ve İncil'de -ihtilâfî kesir- çok zıdlıklar vardır. Kur'an'da da "ezman ve emkine ve ahvalin ihtilâfına göre muhtelif ahkâm ve tenevvu', meanî ifade eden kıraat ve elfaz vardır ve bu cihetle mütearız mevkide görünen âyat mevcuddur."⁽⁹⁵⁾ Ancak, bunların sayısı azdır. "*Münafıkların tezviratına tamamen sed çekebilmek için ihtilâfî kesir nefyolunup, eğer O, Allah'tan başkası tarafından olsa idi elbette içinde bir çok ahenksizlikler bulacaklardı, buyrulmuş ve tedebbüre sevkolunmuştur*"⁽⁹⁶⁾. Bundan da Yazır'ın Kur'an'da çok değil, az zıdlığın olduğunu kabul ettiği anlamı çıkar ki, bu da Kur'an'ı zedelemeye yetmektedir. Halbuki, sözkonusu âyetten, Kur'an'da az da olsa ihtilâf olduğunu anlamak doğru değildir.

Yazır, nesh kavramı ile gelişme ve değışme kavramları arasında bağ kurmaktadır. Ona göre, Kur'an'da neshin olmadığını söyleyenlerin, fıkıh ilminden ve usulü fıkıhtan haberleri yoktur. Kaldı ki, "Kur'an'da neshi inkâr etmek için Bakara sûresinin 106. âyetinin itlakında bila sebep bir neshâ kail olmaktır ki, taassub saikasıyla düşünölmüş bir tenakuzdan başka bir şey değildir."⁽⁹⁷⁾ Bu konuda daha ileri giderek şöyle demektedir: "*Neshi inkâr etmek, hilkatteki tagayyuratı inkâr etmek veya âlemde tagayyuratın kanunsuzluğunu iddia etmek gibi bir cehaletten başka bir şey değildir. Nesh'i inkâr etmek isteyenler şunu düşünmelidirler ki, eğer Allah Teâlâ'nın halku emrinde bir nesh kanunu olmasa idi âlemde ne bir tahavvül olur ne de ukud-ü mukavelâtta ve kavanini mevzuada beynelbeşer fesh-u ilga muamelatına imkân bulunurdu.*"⁽⁹⁸⁾ O, Ra'd sûresinin 39. âyetinin tefsirinde de nesh konusuna değinmektedir: "*Allah Teâlâ, bir zaman meşru' kaldığı ahkâmın bazısını diğer bir zaman için nesheder... Bundan dolayı Kur'an, Tevrat ve İncil ve sair kütübü ilâhiyyenin havi oldukları usulden bir kısmını te'yid ederek, Ehl-i Kitab'ın hepsini ferahlandırırken onlarda zamanı ahirin ahvaliyle mütenasib olmayan birtakım ahkâmı da nesh eder. Ve hatta nefsi Kur'an'da da nasih ve mensuh âyetler vardır.*"⁽⁹⁹⁾

(95) Yazır, Hak Dini, 2/1401

(96) Yazır, Hak Dini, 2/1402

(97) Yazır, Hak Dini, 1/618

(98) Yazır, Hak Dini, 3/1745. Ayrıca bkz: Hak Dini, 3/1747

(99) Yazır, Hak Dini, 4/3003. Ayrıca, bkz: Hak Dini, 5/3124

ur'ân nokta-i nazarından, Tevrat ve İncil'deki bazı hükümlerin, Kur'ân tarafından neshedilmesinde bir sakınca olmadığı gibi, Kur'ân'ın gönderiliş sebeplerinden biridir de. Problem, neshin bizzat Kur'ân'da olduğunu kabul etmekten doğmaktadır. Çünkü Kur'ân'da neshin olduğunu kabul etmek, Kur'ân'da zıtlığın mevcut olduğunu da kabul etmek demektir ki, olay bu yönüyle Kelâm ilmini ilgilendirmektedir. Kur'ân'da zıtlığın az olduğu da iddia edilmez. Bu, büyük bir hatadır. Çünkü Kur'ân'da zıtlığın olmadığını bizzat Kur'ân bildirmektedir.

Ahret Meselesi

Ona göre, "Ahiret" in varlığını aklen bulmak mümkün değildir. "Ahiret saire gibi akideler, tarihî vak'alar gibidirler.

Aklen bulunamaz, nakle ve vahye ihtiyaç görülür. Bu mânâda bunlara akıl üstü demek mümkün ise de bunlar aklen imkânsız ve birbirini nakzedici değildirler. İştince akıl inkâra mecbur kalmaz."⁽¹⁰⁰⁾ Ölümünden sonra dirilmenin akla aykırı olduğunu zannedenler de vardır. "Bu zan akıldan değil, aklın noksanından gelir. Zira ilk hayatı bilâ misâl ibda eden kudreti baliganın, ikinci hayatı inşa edememesi için hiçbir sebep yoktur."⁽¹⁰¹⁾ Aklın bunu öncelikle kabul etmesi lazımdır. "Ahiret Günü, bu küllî helaktan sonra vukua gelecek yeni bir yaratılış, bir ölümden sonra dirilmedir."⁽¹⁰²⁾ "Ahiret hayatı, ölümü değil, büyük kıyameti takip eder."⁽¹⁰³⁾ Ahiret hayatını reddetmek, Allah'ın gücünü kabul etmemektir. Kısaca, "Ahireti inkâr etmek, Allah'a küfretmektir."⁽¹⁰⁴⁾

Hamdi Yazır, dirilmenin Kıyamet'in kopmasından sonra olacağını beyan etmesine rağmen, kabirde azabın olacağını da belirtmektedir. Bundan da bu azabın ruha yapılacağını kabul ettiği anlamı çıkmaktadır. O da diğer bir çok âlimimiz gibi, yalnız ruha da azab yapılabileceğini benimsemiş olmaktadır. Halbuki, hesabın-kitabın dirilmeden sonra görüleceğini Kur'an açıkça ortaya koymaktadır. Dirilme de bedenlen dirilmedir. Bu keyfiyet karşısında, kabir azabının olabileceğine dair Kur'ân'dan delil bulmak mümkün değildir. Fakat Yazır, Tevbe sûresinin 101. âyetini, "Biz onlara muhakkak iki kerre ta'zib edeceğiz -ki biri dünya azabı biri kabir azabıdır- sonra azîm bir azaba reddolunacaklardır-ki bu da kıyamette müebbeden azabnardır."⁽¹⁰⁵⁾ şeklinde yorumlamaktadır. Âyette geçen "onları iki kere cezalandıracağız" ifadesi, iki azabın da niteliğinin aynı olduğunu ve onların dünyada iken iki kerre cezalandırılacaklarını bildirmektedir. Bazı müslüman filozofların da cis-

(100) Yazır, Metalib, 36. dipnot

(101) Yazır, Hak Dini, 1/387

(102) Yazır, Metalib, 439. dipnot

(103) Yazır, Metalib, 439. dipnot

(104) Yazır, Hak Dini, 4/2960

(105) Yazır, Hak Dini, 4/2611

mani haşri kabul etmemelerinin sebebi, beden olmadan da ruha azab edilebileceğini benimsemiş olmalarıdır. Onlar, din âlimlerinin kabire münhasır kıldıkları ruha azab yapılmasını, ahiret hayatına da teşmil etmişlerdir. Filozofların, cismanî haşri kabul etmemeleri Kur'an'a aykırıdır. Çünkü Kur'an, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde, cismanî haşrın olacağını bildirmektedir. Görülüyor ki, kabir azabı hususunda din âlimleri, cismanî haşr konusunda müslüman filozoflar tutarsızdırlar.

Şefaât Meselesi Kelâm'da en çok tartışılan konulardan biridir. Bazı âlimler Hz. Muhammed'in, Kıyamet Gününde, ümmetinin günahkârlarına şefaât ederek, onların Allah tarafından bağışlanmasını sağlayacağını ileri sürmektedirler. Yazır, şefaâtı şöyle tanımlamaktadır: *"Hürmetli birinin madununda bir diğeri hesabına reca ve niyaz ile yardım ederek, ona inzıam etmesi demektir"*⁽¹⁰⁶⁾. O da geleneksel şefaât anlayışını benimseyerek, şu görüşünü ileri sürmektedir: *"O zatı Muhammedî'nin Allah indinde öyle yüksek bir derece ve makamı bir sıdk-u emâneti vardır ki, huzuru ilâhîde mü'minler için sıdk ile şefaât edecek ve önlerine düşüp cennetlere ve meliki muktedir indirindeki mak'adı sıdka vasıl olmalarına kadar delâlet ve rehberlik edecektir."*⁽¹⁰⁷⁾

Allah'ın izni olmadan huzuru ilâhîde şefaât edilemeyeceğine dikkat çeken Yazır, *"Eğer Allah bildirmemiş ise şefaât edecek olanın hali şefaât edilecek olandan daha ziyade endişeye şayan olmadığı nereden ma'lum olur?"*⁽¹⁰⁸⁾ demektedir. Ona göre, *"şefaata me'zun olanlar kendi dilediklerine değil, yine Allah'ın dilediklerine şefaât imkânını bulabilirler"*⁽¹⁰⁹⁾. Bakara sûresinin 48. âyetinin tefsirinde ise şu yorumda bulunmaktadır: *"Bu âyetin, "o gün kimseden şefaât kabul olunmaz" hükmünü içermesinin sebebi ise, kendilerine peygamberlerinin şefaât edeceğini ileri süren Benî İsrail'in iddialarını reddetmektir. Söz konusu âyet, yahudiler için geçerli olup, bizi ilgilendirmemektedir. Zira bizim için "Allah'ın izni ile yine şefaât olur"*⁽¹¹⁰⁾. Yunûs Sûresinin 3. âyetinin tefsirinde de, Allah'ın izninden sonra, *"ancak o vakit şefaât eden bulunabilir"*⁽¹¹¹⁾ yorumunda bulunmuştur. Halbuki bu âyetin, ahirette Hz. Muhammed (s.a.s.)'e tahsis edilen şefaâtle bir ilgisinin olmadığı görülmektedir.

Kader Meselesi Hamdi Yazır'ın kader konusunda, klasik anlayışı aşan bir izahının olmadığı görülmektedir. Ona göre her şey ezelde tesbit edilmiştir. *"Her şey yazılmış bitmiştir, kalem kurumuştur. Ye-*

(106) Yazır Hak Dini, 2/850

(107) Yazır, Hak Dini, 4/2667

(108) Yazır, Hak Dini, 2/850

(109) Yazır, Hak Dini, 2/851

(110) Yazır, Hak Dini, 1/344-345

(111) Yazır, Hak Dini, 4/2671

niden yazılacak hiçbir şey yoktur⁽¹¹²⁾. O, Hüd sûresinin 82 ve 83. âyetlerini izah ederken, ezeli takdir konusunda şöyle demektedir: “Her taşın kime ve nereye isabet edeceği ezelde takdir olunmuş, suretinde nakşedilmiş idi ve bunu Allah’tan başka bilen yoktu. Hilkatte bu suretle yapılmış, mahalli mahsuslarına istif edilmiş, hazırlanmış idi. Yani böyle hadiseleri tesadüfen vaki’ oluvermiş bir hadise-i tabiiyye deyiş geçmemelidir. Çünkü hakikatte tesadüf yoktur. Rabbülâlemînin tasarrufu vardır⁽¹¹³⁾. Ona göre, bir şey ezelde takdir edilmemişse, o şey tesadüfen olabilir. Yani, takdirin alternatifi tesadüftür.

“Tebdir ile Takdir-i Hüdânın önüne geçilemeyeceğini” belirten Yazır, “Eğer Allah hakkınızda behemehal bir kaza murad etmiş ise o mutlaka olur. Ona karşı hiçbir tedbir faide vermez. Her ihtimale karşı tedbir almak da lazım ise de tedbir takdiri müdafaa edecek ve muradın husulünü mucib olacak bir illet değil, nihayet Allah’tan bir istianedir. Takdire muvafık ise müfid olur, yoksa hazer kadere mani olmaz⁽¹¹⁴⁾ demektedir. Ona göre, “tedbirin suf enfüsi kalan bir teselliden başka⁽¹¹⁵⁾ yararı da yoktur. İnsanların çoğunluğu kaderin hükmünü anlamamaktadırlar. “Kimi kuvveti kendi tedbirlerinde zanneder, mukadderatımızı kendimiz tayin edeceğimiz demeğe kadar gider⁽¹¹⁶⁾. Halbuki, insanın mukadderatı daha önceden tayin edilmiştir. Bir insanın “şakıy mi saiyd mi” olacağı anasının karında belirlenmektedir⁽¹¹⁷⁾. Bu görüşlerinden de anlaşılmaktadır ki, kulun gücünü Allah’ın gücüne alternatif olarak gören düşünce ile Yazır’da da karşılaşmaktayız. Bu düşünce yapısı ile insan sorumluluğunu ortaya koymak mümkün değildir.

Yazır, “Allah’ın dilemesi” kavramını ve bununla ilgili âyetleri de klasik kelâmî anlayış doğrultusunda yorumlamaktadır. En’am sûresinin 107. âyetini, “Allah dilese idi onlar da müşrik olmazlardı, iymarı ihtiyarlarına bırakmaz, şirkden muhafaza eder, cebren mü’min kılar. Madem ki, müşrikler demek ki, Allah iymanlarını dilememiş ve onları şirkten ve şirkin muktezayatından muhafaza etmemiştir⁽¹¹⁸⁾ şeklinde izah etmiştir. Aynı sûrenin 35. âyetinin tefsirinde de, Allah’ın dilemesini bir mecburiyet olarak gördüğünü belirtmektedir⁽¹¹⁹⁾. Yazır’ın, “Allah’ın dilemesi” konusundaki anlayışı, Nahl suresinin 35. âyetine aykırı olduğu gö-

(112) Yazır, Hak Dini, 4/3004

(113) Yazır, Hak Dini, 4/2802

(114) Yazır, Hak Dini, 4/2890

(115) Yazır, Hak Dini, 4/2891

(116) Yazır, Hak Dini, 4/2891, 8/5515

(117) Yazır, Hak Dini, 7/5022

(118) Yazır, Hak Dini, 3/2021 Krş: Kehf-29.

(119) Yazır, Hak Dini, 3/1916, 4/2837, 2983. Krş: Hak Dini, 8/5625

rılmaktadır. Söz konusu âyeti ise, Hamdi Yazır Tefsirinde yorumlamamıştır⁽¹²⁰⁾. O, Tekvîr sûresinin 28. âyetinin izahında "Allah'ın dilemesini", "yani sizin dilemenizi dilemesi, iradenizi irade etmesi"⁽¹²¹⁾ olarak açıklamıştır. Dolayısıyla, insanın hür olmasını Allah dilemiştir. Onun; Allah'ın dilemesi konusundaki son yorumu, diğer yorumlarından farklıdır. İnsana iradenin Allah tarafından verildiğini vurgulamaktadır.

Yazır'a göre, ecel birdir. "Ölüm her ne sebeple olursa olsun ecel yetmiş, ömür bitmiş olur."⁽¹²²⁾ Yani, maktul eceliyle ölmüştür. Bazı insanların eceli müsemma ve eceli kaza diye iki ecel tasavvur etmeleri yanlıştır. İnsanın dünyada iki ömrü yoktur ve "iki eceli de yoktur"⁽¹²³⁾. Rızıklar da takdir edilip, levhi mahfuza yazılmıştır. Kimse rızıkını tüketmeden ölmez⁽¹²⁴⁾. Tüketilemeyen de rızık sayılmaz⁽¹²⁵⁾. Kulun filini Allah yaratmaktadır⁽¹²⁶⁾. İnsan aklı güzel ve çirkine tamamen hâkim olamaz⁽¹²⁷⁾. "Eslah, Allah'ın ihtiyarına bağlıdır. Allah neyi dilerse hikmet ve eslah o olur"⁽¹²⁸⁾. Allah'ın görülememesi ile ilgili hüküm dünya hayatı için geçerlidir. Ahirette ise Allah, mü'minler tarafından görülecektir⁽¹²⁹⁾.

Mi'raç olayının aklın idrakinin üstünde olduğuna dikkat çeken Yazır, Hz. Peygamber'in mi'racı bedenlenmiş çıktığını söylemektedir⁽¹³⁰⁾. Mi'raç konusunda Hz. Peygamber'e isnad edilen ve hadis kitaplarında geçen hadislere geniş yer vermesine rağmen, bu hadisleri hiç tenkid etmemektedir. Onun bu tavrının sebebi, eski kültüre karşı çıkmak istemeyişi olsa gerektir. Meselâ Hz. İsa konusunda da aynı tutumu sergilemektedir. Ona göre, "Mesih İsa'nın ruhu da kabzedilmemiştir. Ruhunun eceli gelmemiştir. Kelime daha Allah'a rücu etmemiştir. Onun daha dünyada göreceği işler vardır"⁽¹³¹⁾. "İsa zuhur edecek, ruhu Muhammedî maiyyetinde hizmet edecek ve fakat kıyametten evvel vefat eyleyecektir"⁽¹³²⁾. Onun, Hz. İsa hakkındaki bu düşüncelerine katılmak mümkün değildir.

Yazır, Yûnus sûresinin 62. âyetinin tefsirinde, "Evliya" kavramına

(120) Yazır, Hak Dini, 5/3096

(121) Yazır, Hak Dini, 8/5626

(122) Yazır, Hak Dini, 3/1875

(123) Yazır, Hak Dini, 2/1196

(124) Yazır, Hak Dini, 4/2758

(125) Yazır, Hak Dini, 1/192

(126) Yazır, Hak Dini, 4/2974

(127) Yazır, Hak Dini, 2/756

(128) Yazır, Metalib, 367. dipnot, Bu konuda Yazır'ın, Eş'arîlerin görüşünü benimsediğini görüyoruz. O, Tefsirinde şöyle bir cümle kullanmaktadır: "...bizim ve eshabımızın ya'ni Eş'arî'nin veya Ehli Sünnetin kavli budur." Bu, bize onun Eş'arî olduğunu telkin etmektedir. Bakınız: Yazır, Hak Dini, 4/2241.

(129) Yazır, Hak Dini, 4/2277

(130) Yazır, Hak Dini, 5/3142-3153. Ayrıca, bkz: Hak Dini, 3/1477, 5/3186

(131) Yazır, Hak Dini, 2/1112

(132) Yazır, Hak Dini, 2/1114. Ayrıca bkz: Hak Dini, 2/1112,1117,1129

açıklık getirmektedir. Ona göre, Evliyaullahı Allah'a dost olanlar, Allah için dost olanlar anlamları verilmelidir. "İmân ile evamiri ve ahkâmı ilâhiyyeyi infaz edenlere ve kendilerinden Allah'ın rızasına muhalif bir hal sadır" olmaması için daima korunanlara evliya denebilir. Dünya ve Ahiret hayatında Allah böyle kişileri dost edinir. Onlara ikramlarda bulunur. Allah'tan başka veli tanımadıklarından ve Allah'tan başkasından korkmadıklarından Allah'a dost olmuşlardır. İşte keramati evliya hakır meselesinin esası budur⁽¹³³⁾.

Hamdi Yazır, Kelâm ilminin çok önemli olduğuna işaret ederek, asıl İslâm'ın felsefesini Kelâm'ın ihtiva ettiğini belirtmektedir⁽¹³⁴⁾. Bundan dolayı, Kelâm ilmini İslâm felsefesi olarak gördüğünü açıklamıştır⁽¹³⁵⁾. Kur'ân'ın felsefesini, ancak kelâmın ortaya koyabileceğini bildiğimizden, Onun bu yaklaşımına biz de yüreктen katılmaktayız.

Yazır'ın orjinal görüşlerinden biri de hürriyet konusundadır. O, bu hususta geleneksel anlayıştan tamamen farklı ve fakat Kur'ân'ın evrenselliğine o derece uygun bir düşünceyi savunmaktadır. Ona göre, dinde zorlama yoktur. Dini hür irâde ile seçmek lazımdır. Bakara sûresinin 256. âyetini ise, "ikrah dinde yoktur" diye terceme etmektedir. *"Yani sade dine değil, her neye olursa olsun cinsi ikrah dini hakk olan İslâm'da mevcut değildir"*⁽¹³⁶⁾. *"Dinin şanı ikrah etmek değil, belki ikrahdan korumaktır. Binaenaleyh dini İslâm'ın bihakkın hâkim olduğu yerde ikrah bulunmaz veya bulunmamalıdır"*⁽¹³⁷⁾. *"İkrah ile vaki olan amelde dinin va'dettiği sevap bulunmaz"*. *"Hasılı hükmü İslâm altında herkes vazifesini bilihtiyar yapmalı ve ikrahsız yaşamalıdır."*⁽¹³⁸⁾ İslâm'da cihadın hikmeti de insanları baskıdan, zorlamadan korumak, "ikrahi kabul etmeyen dini hakim kılarak" insan hürriyetini sağlamaktır⁽¹³⁹⁾. Görülüyor ki, Yazır, hem din seçmeye zorlamayı, hem de bir müslümanı ibadete zorlamayı İslâm'a aykırı bulmaktadır.

(133) Yazır, Hak Dini, 4/2732

(134) Yazır, Metalib, Önsöz, LII

(135) Yazır, Metalib, 269. dipnot

(136) Yazır, Hak Dini, 2/860

(137) Yazır, Hak Dini, 2/860

(138) Yazır, Hak Dini, 2/861

(139) Yazır, Hak Dini, 2/864.